

Luzsicza Lajos Érsekújvárjának nyelvi ízei

Édesanyám emlékének (1924–2013)

Luzsicza Lajos érsekújvári származású festő *Ifjúságom, Érsekújvár* címmel megjelent életrajzi emlékezésében a krónikás szemével mutatja be a felvidéki város két világháború közötti életét. Szociografikus önéletrajzában ötvöződik történelem, néprajz, szociológia – és természetesen számos nyelvi vonatkozás. Most elsősorban az újvári nyelvi emlékeit veszem sorra, s rajtuk keresztül pillantunk bele a 20. század történetébe. Ám előbb a kérdés: miért Érsekújvár a város neve? Amikor a török 1543-ban elfoglalta Esztergomot, Várday Pál esztergomi érsek Lék falu határában, a Nyitra mocsarai között katonai erődöt, végvárat épít. Az építkezést Oláh Miklós érsek is folytatta. Erre utal Érsekújvár neve. És mi utal a törökökre? Talán az Újváron átfolyó Nyitra Zúgónak nevezett részén túli Turkó határ neve... Pázmány Péter 1626-ban ferences szerzeteseket telepített a városba. Az ő könyvtárukából került elő az 1529-ben (a Nyulak-szigetén) született Érsekújvári kódex. Ferencesek alapították 1842-ben a Felvidék jeles gimnáziumát is, ahol Luzsicza Lajos is végzett.

De kik a Luzsiczák? Az érsekújvári Luzsiczák föltehetőleg a Csehország északi részén élő luzsiczai szorbok (németül: Lausitz) leszármazottai. De lehet, hogy mégis magyarok: Décsy Gyula a Lajos név Lózsi ~ Lúzsi alakjából származtatja nevüket (110).

Luzsicza Lajos egy olyan évszázadot dokumentál, amelyben teljesen átalakul egy város, eltűnik alapvető gazdasági, kulturális, etnikai jellege. Az északi nyelvhatár folyamatosan szorul vissza a Duna felé (gúnyos szólás is járja, hogy a magyaroknak a Duna másik partján a helyük), a közeli Nyitra mellett Érsekújvár nyelvi képe is teljesen átalakult. Pedig még az emlékezetben ott él az egykori sok tekintetben falusias magyar város. „Talán a mi paraszti létformánknak köszönhető, hogy bennem annyira elevenen él Újvár környékének, az újvári tájnak a szépsége.” Ahol vasárnap pilickéztek a gyerekek. Hatszögletű sárkányt eregettek. A felnőttek pedig az agacsfa (akácfa) alatti padon rostokoltak és tereferéltek. Az ismerősöket ragadvány- és csúfnevekről tartották számon: a méhészek voltak a Mézes-Horváthék, de voltak még Csonka-Horváthok, Krepanya-Horváthok, volt Gribács, Véresszemű, Puré, Korpás, Meszes – mind Horváthok. A Fő téren és közvetlen környékén dobogott a város szíve, ott korzóztak a diákok. Az „újváriság” jellegzetes mutatója volt a „tökmagolás”. „Ősszel az egész korzót betöltötte az a halk csattogás, amelyet a mindenki által űzött tökmagolás idézett elő. Nemcsak a mozikban maradtak ott előadás után az ülőkék alatt a tökmagkupacok: a korzózás után az úttest úgy festett, mint ha egyenletesen beterítették volna tökmaghéjjal. Sokáig nem akartam hinni a mondásnak, miszerint ha Pesten vagy Párizsban... a földön heverő tökmaghéj után indulsz el, holtbiztosan újvári polgárba botlasz a végén. Többször volt alkalmam meggyőződni róla, hogy ez így igaz!” (72) És ott a folyó, a Nyitra,

a malommal, a Zúgóval és a Czárán-stranddal: „A Gúgi útról a Tökfölkajára láttunk. Jellegzetes, ismert újvári határrész ez a kanyargós Nyitrával, a folyót követő töltéssel, a töltés mögött a szuglakkal, azaz a Nyitra kanyarulataival. Az egyik kanyart a keresztapámék birtokolták, úgy hívták: Varagya-szugla...” (83). Az érsekújvári szugla szó természetesen kapcsolatban van a szug – zug szavunkkal, ez található meg a mai Zugló nevében is.

Felvillannak az egykori népszokások: lakodalomnézés, öntözőhétfő, subrikák (virgácsok), kenyérsütés, finomságok (fánk, siska, kőtis, diós és mákos kalács, kemencében sült lekváros, túrós-mazsolás lepény), disznóölés...

Aki a tájat, az embert szereti, az állatokat is megbecsüli. „Különös jószág a szamar. Minden híresztelés ellenére okos és bátor állat” (105). „Késő ősszel és télen libáink az utcabeli többi libával együtt már egyedül jártak le a Nyitrára, egyedül tették meg azt a 200 méternyi távolságot, sötétedéskor pedig maguktól ballagtak hazafelé, elől a gúnár, mögötte a többiek sorban. Ha netán jól érezték magukat, s egy kicsit tovább időztek kinn a vízen, vagy én, vagy az anyám mentünk értük, s megcsodálhattuk értelmüket, ahogyan az első hívó szóra kitotyogtak a vízből, s megindultak hazafelé. (...) A libaórzés legszebb emlékei a 'tarlójárás'-hoz fűződnek. Ez rögtön az aratások után megkezdődött. Az utcavégi gyerekek és lányok (a gyerek fiút jelentett, ahogyan az ember is férfit vagy férjet) mindig együtt vágta neki az útnak libáikkal késő délután. (...) A sok fehér libacsapat, ameddig a szem ellátott, frissen szedegette az elhullott kalászokat, csak arra kellett vigyázni, hogy a kereszttekbe ne menjenek bele” (209–211).

Idézzünk föl néhány jeles érsekújvári személyiséget Luzsicza Lajos munkájából. A közeli Andódon született Czuczor Gergely (Újváron szobra is van). A régi Vásárteret ma Bernolák térnek nevezik, ott áll Bernolák Antalnak, Újvár egykori plébánosának, szótárírójának, a szlovák nyelv nagy tudósának a szobra. Kassák Lajos Újvárban született, gyermekkorát itt töltötte – az újvári tájszólást haláláig megőrizte. A sajátosan újvári népryelv átítatja írói nyelvezetét. Luzsicza személyes emléke: „Az Antalik-vendéglőben Berda Jóska állítása szerint jobb móri bort mértek, mint Móron. 1942-ben hívtuk el Jóskát először Pestről, ezután többször ellátogatott hozzánk, tudtuk, nemcsak a mi kedvünkért” (103). Három jeles „Béla” alapította meg Újvárban a Kisalföldkutató Intézetet. Sulán Béla (későbbi magyarországi egyetemi tanár, debreceni rektor), Szőke Béla (régész, az érsekújvári múzeum alapítója), Kálmán Béla (a későbbi debreceni nyelvészprofesszor). (S ott tanított Balázs János magyar-latin szakos tanár is.) Luzsicza szerint a magyar röplabdasporthoz bölcsőjét is az újvári strandon ringatták.

Sok érsekújvári emlékezetében él az 1938-as visszacsatolás. Furcsa módon úgy élték meg, mintha a cseh-szlovák demokráciából („republika”, „csehek alatt” időszak) visszaléptek volna egy korszakot: „Néhány hónappal a visszacsatolás után, már érezhettük (...), hogy Újvár új lakói, az anyaországból jöttek (...) mások, mint mi vagyunk, másként viselkednek az életben, más szokásokhoz igazodnak. (...) Megdöbbenve tapasztaltuk, hogy az úr szó az ő ajkukon egészen más fogalmat takar, mint a miénken, akik hozzászoktunk, hogy a megszólításnál parasztnak, napszámosnak ugyanúgy kijár az úr megszólítás, mint a járási főnöknek, vagy az ügyvédnek és az orvosnak. Amikor az iskolában a

kérvényformulákat gyakoroltuk (...), elfogott bennünket a röhögés. Így szólt a formula: Méltóságos Uram! vagy Nagyméltóságú Úr vagy Kegyelmes Uram... azzal az alázatos kéréssel fordulok. (...) Számunkra az országot inkább Ady, Móricz Zsigmond, József Attila, Veres Péter, de azt is mondhatnám, hogy Szent István, Mátyás király, Kossuth és Széchenyi és az ezeréves magyar történelem jelentette, így határozottan azt éreztük, hogy 'igazodni' nem nekünk kell..." (238–239).

Az emlékezés nehézségei: „Legjobban mégis azt sajnálom, hogy az öregeket nem faggattam tudatosan, s persze még kellő időben” (107). „Akadnak villanásnyi emlékek, amelyek megmagyarázhatatlan módon, minden összefüggés nélkül, csak úgy egyszerűen előbukkannak a múltból” (119). És talán hiábavaló is: „Mintha az embereket nem foglalkoztatná eléggé a régmúlt. Erről testvéreim körében is meggyőződhettem, amikor kiderült, hogy a régi dolgok-ról nagyon pontatlanok az ismereteik...” (107).

A magyar nyelv tévesztése, visszaszorulása az 1945 utáni időszakban gyorsul fel: „Korábban természetes volt, hogy tiszta szlovák környezetben is megőrizhető volt a magyar anyanyelv – ma már a saját családomtól tudok példákat arra, hogy az unoka már nem tudja magát megértetni a nagyszüleivel. A nagyszülők csak magyarul értenek, de az unoka csak szlovákul beszél” (133–134). Luzsicza emlékiratában a legszomorúbb az elvesztett táj fájdalma: „A szülőföld elhagyásának fájdalma végigkíséri az ember életútját...”; „Boldogok, akik ott élhetnek, ahol megszülettek... Az otthon melegének hiányát az érzi igazán, akit elűznek, aki kényszerül elhagyni a szülőföldjét... Volt idő, amikor az ilyen tragédiákat meg is magyarázták, mondván: ahol fát vágnak, forgács is esik. Hát igen, a megfosztottság a szülőföldtől, az elűzetés, akár menekülés onnan, akkor tragikus igazán, ha mindez békeidőben történik, egyénnel, emberek sokaságával, néppel, a fejlett civilizáció korában.” 1944-ben az ismeretlen felé zakatoló katonavonaton jegyzi fel, s beépíti az emlékezésbe: „A hazai táj megható ereje, az évszázadokon keresztül átöröklött kötődés az otthonhoz, mily különös erő, mily sajátosan emberi vonzalom. Hány lelki sérült maradt, akik az otthonért nemzeti mivoltukat kényszerültek megtagadni” (345). Új jelentéseket kapnak a határozószók: „igyekeztünk *itthonról* (Komáromból) *haza* (Érsekújvárra). Nem tudtuk, miként alakul a sorsunk, csak sejtettük csupán, hogy a szülőföld már nem lesz a hazánk” (343). Tudjuk, hogy mi következett: igazolóbizottság, reszlovakizálás, a jeges Ipolyon való átszökdösés, cseh- és morvaországi deportálás, lakosságcsere, kitelepítés... Az igazolóbizottság rafinált nyelvi próbára teszi az állampolgárt: „Mondja el szlovákul a Miatyánkot!” (329).

A fájdalom cselekvésre sarkall: „kinek-kinek a maga módján küzdenie kell az évszázadokon át együtt élt két nép megbékéléséért... Nekünk, újbáriknak bizonyosan ilyen összefüggésben jelentett sokat a mi poros városunk... Hogyan is éltünk mi, újbárik a Csehszlovák Republikában? Kisebbségi sorsban bár, olyannyira szabadságban mégis, hogy nemzeti identitásunk megtartása, megvédése tőlünk magunktól függött. A szlovák és cseh nyelv elsajátítása, ahol és amikor ez szükségesnek látszott, sehol sem vonta maga után a nemzeti tudat meggyöngyülését. Aki megtanulta a másik nyelvét... megmaradt, megmaradhatott magyarnak... a kétnyelvűség színesebbé, gazdagabbá tette életünket, és ígéretesen abban az irányban haladtunk, hogy kis közösségünk... példaként

szolgálhasson egy többnemzetiségű állam kulturált magatartására. Ma úgy mondanánk, európaiságból vizsgáztunk kielégítően” (345–346).

Luzsicza megpróbálja. Az ötvenes években Tatabányán rajztanár, majd évekig vezeti a Múcsarnokot, 1959-ben Aczél György leváltja. De ez már egy másik könyv (*Luzsicza Lajos. Életútja és munkássága*). „Mint annyiszor, újfent nem én estem le a lóról, a lovat lőtték ki alólam.” Tasnádi Attila, a monográfia szerzője hozzáteszi: „Fájt is a mondvacsinált ürügyű elbocsátás, de igaz, ami igaz, felszabadultságot is érzett. Végre, hosszú idő után, az lehetett, amire mindig is vágyott: festőművész!” És festészete ekkor kivirágzik. Végvári Lajos írja róla: „Amit létrehozott, az sajátos és egyedi eredmény: bár érték idegen hatások, és szívesen tanulmányozza más művészek munkáit, mégis mindaz, amit létrehozott, teljesen az övé, sehova sem sorolható, senki más művészhez nem kapcsolható.”

A festészet mellett Luzsicza Lajos ekkor írja meg ifjúkori emlékeit Érsekújvárról: „a boldogság emlékeimben él csak, és ez a család, az otthon, a hazai táj nyújtotta boldogsága”. Ami, ugyebár elveszett, nemcsak Luzsicza Lajos számára, hanem minden egykori érsekújvári és minden elkövetkező érdeklődő számára.

(Luzsicza Lajos, *Ifjúságom, Érsekújvár*, Második, bővített kiadás. Megjelent Érsekújvár városná nyilváníásának 300. évfordulójára. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1991 – Tasnádi Attila, *Luzsicza Lajos. Életútja és munkássága*, Köz-dok, é. n. [2004])

Balázs Géza

Csáji László Koppány

Ismerős—ismeretlen tengelyen

Az ember a számára ismerős és az ismeretlen határán él. Szereti az ismerőst, az otthonost, a tudottat, mert ez ad biztonságérzetet számára. De szereti az ismeretlent is, mert ez egzotikus és persze veszélyes, a kaland varázsát hordozza. Az ismerős-biztonságos otthonossága és az ismeretlen-veszélyes kihívása között élünk mindannyian. Ki az egyik, ki a másik horizont felé hajlik, s néha ez, néha az kerít vonzásába: vágyjuk mindegyiket. Az új: a kihívás, a veszély; s az otthonos: az ismerős, biznysággal kecsegtető is vonz, taszít egyaránt. E két nagy erőterben helyezhető el a hagyomány s a lelemény vitája – vágyjuk és gyűlöljük is őket. E küzdelem bennünk örök. Ez egyszerre otthonos és ismeretlen, tudottan veszélyes és bizsergető.